

KULTURMILJÖVÅRD I HANINGE KOMMUN

Roller och lagstiftning inom kulturmiljövården

Introduktion till kulturmiljöinventeringar av Haninge kommun 2016-2019

Kulturmiljöfrågor i den kommunala organisationen

Kulturmiljövård i Haninge kommun

© Haninge kommun, 2018.

Omslag: Ekonomibygnad på Arbottna, Muskö. Foto: Anna Röst Bakre omslag: Dalarö, foto: Eva Simonson.

Dokumentet uppdaterades senast 2018-09-23

Innehåll

1. Inledning	5
Begreppen kulturmiljö och kulturhistoriskt värde	5
2. Varför arbetar vi med kulturmiljövård i Haninge?	6
Kulturmiljöerna är en resurs för Haninge kommun	6

3. Roller inom kulturmiljövården	7
Nationella mål	7
Riksantikvarieämbetet	7
Länsstyrelsen	7
Kommunen	7
Konsulter	8
Fastighetsägare	8
Föreningar	9
4. Lagstiftning	9
Miljöbalken	9
Riksintressen	9
Kulturresevat	10
Kulturmiljölagen	10
Ortnamn	10
Fornlämningar och fornyfynd	10
Byggnadsminnen	11
Kyrkor	12
Plan- och bygglagen	12
Översiktsplanering	13
Detaljplanering	13
Områdesbestämmelser	13
Bygglov och rivningslov	13
Krav på byggnadsverk och tomter	13
5. Kulturmiljöinventeringarna 2016-2019	14
Målgrupper och kanaler	14
Tidigare kulturmiljöinventeringar i Haninge kommun	15
Hela kommunen - det lokala perspektivet: prioriteringar och urval fr o m 2016	15
Kulturmiljöinventeringar 2016-2018: kompetens, metodik och värdering	16
Struktur och innehåll	16
6. Kulturmiljöfrågor i Haninge kommun	17
Roller inom den kommunala organisationen	17
Handläggning av särskilt värdefulla kulturmiljöer	18
Vad betyder "särskilt värdefull"?	18
Vilka konsekvenser har "särskilt värdefull" i handläggning?	20
Kompletterande kunskapsunderlag	20
Handläggning och beslut i kulturmiljöärenden	21
Kontakt	21

1. Inledning

Under 2016-2018* framtogs ett kulturhistoriskt kunskapsunderlag för Haninge kommun. Kunskapsunderlaget består av kommunövergripande kulturmiljöinventeringar som identifierar värdefulla kulturmiljöer i Haninge, samt detta dokument, *Kulturmiljövård i Haninge kommun*.

Här kan du läsa om varför vi arbetar med kulturmiljövård i Haninge kommun och om vilka roller och vilken lagstiftning som styr kulturmiljövården. Här finns också en introduktion till kulturmiljöinventeringarna och en beskrivning av kommunens kulturmiljöarbete.

Dokumentet riktar sig till både tjänstepersoner och politiker i den kommunala organisationen, fastighetsägare och intresserad allmänhet.

*Inventeringarna färdigställs 2019.

Begreppen kulturmiljö och kulturhistoriskt värde

Kulturmiljön är de fysiska spår som lämnas av människors aktiviteter, exempelvis fornlämningar, bebyggelse, vägar och landskap.

En kulturmiljö kan vara en enskild byggnad eller plats, en stadsdel, ett stort landskapsutsnitt eller bygd. Till kulturmiljöns sammanhang hör också ortnamnen. Det kan finnas föremål och traditioner som är knutna till särskilda platser och därmed utgör en del av kulturmiljön. Kulturmiljön är en del av kulturarvet.

Kulturhistoriskt värde består i de möjligheter en kulturmiljö eller ett kulturarv kan ge vad gäller att inhämta och förmedla kunskaper om och förståelse av olika skeenden och sammanhang – samt därigenom människors livsvillkor i skilda tider, inklusive de förhållanden som råder idag.

Ju bättre en kulturmiljö kan förmedla sådan kunskap och förståelse, desto högre är dess kulturhistoriska värde..

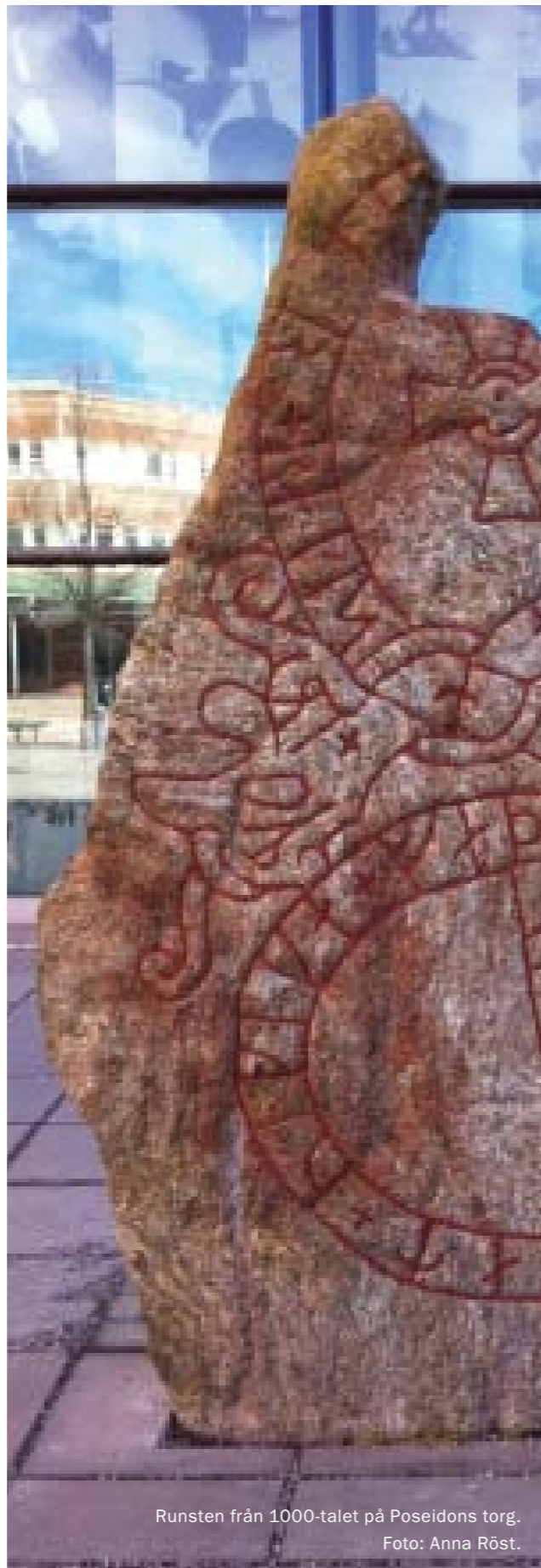
2. Varför arbetar vi med kulturmiljövård i Haninge?

I det område som idag är Haninge kommun har människor levt sedan inlandsisen smälte för tiotusen år sedan. Här finns spår efter stenålderns jägare i de stora skogarna, rösen från bronsåldern och runstenar från järnåldern. Det finns också borgar och slott, torp och gårdar, fiskelägen, sommarnöjen och gruvor, industrier och bostäder, kommunikationsvägar och arbetsplatser. Kulturmiljöerna utgör en mångfald av platser med olika karaktär och tidsdjup. De berättar om nära och långväga kontakter mellan människor och om människor med olika roller och identiteter i Haninge.

Kulturmiljöerna är en resurs för Haninge kommun

Kulturmiljöerna hjälper oss att förstå historiska och nutida sammanhang. De är viktiga som platser för rekreation och upplevelser. De historiska spåren ger ett tidsdjup till tillvaron som skapar trygghet och kontinuitet. Bebyggelse och landskap med kulturhistoriska årsringar har en hög attraktivitet, såväl estetiskt som ekonomiskt. Platser med tidsdjup utgör identitetsskapande nav i bebyggelseområden och bygder. Kulturmiljöerna är alltså en viktig resurs för en god livskvalitet och en hållbar samhällsutveckling.

Vissa kulturmiljöer har ett särskilt högt kulturhistoriskt värde. Haninge kommun utvecklas nu i snabb takt med många nya invånare och ny bebyggelse som blir nya kulturmiljöer. När den fysiska miljön förändras i snabb takt gäller det att utveckla och samtidigt vara varsam med de befintliga kulturhistoriska värdena.

Runsten från 1000-talet på Poseidons torg.
Foto: Anna Röst.

3. Roller inom kulturmiljövården

”Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön. Ansvaret för kulturmiljön delas av alla.”
(Kulturmiljölagen 1988:950, 1. kap. 1 §.)

Riksantikvarieämbetet

Riksantikvarieämbetet (RAÄ) lyder under Kulturdepartementet och är den myndighet i Sverige som ansvarar för frågor om kulturarv och kulturmiljöer. RAÄ leder och stödjer det nationella arbetet med att bevara, använda och utveckla kulturarvet så att de nationella kulturmiljömålen uppnås. RAÄ förvaltar nationella databaser för kulturhistorisk information, såsom Fornsök, Kringla, Samla och K-Samsök och Bebyggelseregistret, och har arkiv och bibliotek som kan nyttjas av allmänhet och forskare. Dessutom fördelar RAÄ medel till forskning om kulturmiljö och kulturarv, bidrag till Länsstyrelserna och till ideella organisationer och arbetslivsmuseer.¹

Länsstyrelsen

Länsstyrelsen är den regionala myndighet som ansvarar för frågor som rör kulturarv och kulturmiljöer. De ansvarar för att övervaka de regler och lagar som rör kulturmiljön. Länsstyrelsens Enheten för kulturmiljö bevakar kulturmiljövårdens intressen och tillser att värdefulla miljöer skyddas. Framför allt arbetar man med riksintresseområden, byggnadsminnen, kyrkor och forn lämningar, men man gör också utredningar och lämnar råd till kommuner, organisationer och privatpersoner i frågor som rör kulturmiljövårdens intressen. Länsstyrelsen fattar beslut om ekonomiska bidrag till kulturmiljövård.²

Kommunen

Genom översiktsplanering pekar kommunen ut riktlinjer för markanvändning. I en översiktsplan ska kommunen tydliggöra landskapets och bebyggelsens kulturvärden, samt ange förhållningssätt.

Kommunen har stora möjligheter att genom en detaljplan skydda ett områdes kulturvärden samt ange hur utveckling och förändring kan ske, utan att dessa värden tar skada. Plan- och bygglagen ställer tydliga krav på kommunen att i samband med ett detaljplanearbete utreda vilka kulturvärden som finns och hur de påverkas av föreslagna förändring.

¹ <https://www.raa.se/om-riksantikvarieambetet/det-har-gor-riksantikvarieambetet/> 2017-12-29

² <http://www.lansstyrelsen.se/Stockholm/Sv/om-lansstyrelsen/organisation/avdelningen-for-samhallsbyggnad/enheten-for-kulturmiljo-och-bostadsstod> 2017-12-29

Nationella mål

På nationell nivå finns kulturmiljömål och miljö kvalitetsmål som berör kulturmiljön.

De fyra nationella kulturmiljömålen är sedan 2014:

- Ett hållbart samhälle med en mångfald av kulturmiljöer som bevaras, används och utvecklas.
- Människors delaktighet i kulturmiljöarbetet och möjlighet att förstå och ta ansvar för kulturmiljön.
- Ett inkluderande samhälle med kulturmiljön som gemensam källa till kunskap, bildning och upplevelser.
- En helhetsyn på förvaltningen av landskapet som innebär att kulturmiljön tas till vara i samhällsutvecklingen.

Regering och riksdag har uttalat att de även ska vara vägledande för kulturmiljöarbetet på regional och kommunal nivå.

Det nationella miljö kvalitetsmålet God bebyggd miljö har bland annat preciserats med avseende på kulturvärden i bebyggd miljö:

- Det kulturella, historiska och arkitektoniska arvet i form av värdefulla byggnader och bebyggelsemiljöer samt platser och landskap bevaras, används och utvecklas.

Med hjälp av områdesbestämmelser har kommunen möjlighet att peka ut vilka särskilda kulturvärden som finns i ett område. Dessa kan tydliggöras i områdesbestämmelserna och de särskilda krav som då ställs under bygglovsprocessen säkerställer en likabehandling som blir tydlig för fastighetsägarna.

En förutsättning för att kommunen ska kunna bevilja ett bygglov är att kulturvärdena skyddas. Det handlar om Plan- och bygglagens varsamhetskrav, förvanskingsförbud, krav på en god form-, färg- och materialverkan, krav på hänsyn till stads- och landskapsbild och natur- och kulturvärdena på platsen samt bebyggelseområdets särskilda värden.

Byggherren ansvarar för att kraven uppfylls och dessa gäller alltid, oavsett om åtgärden är bygglöspiktig eller ej. Byggnadsnämnden har tillsynsansvaret för att byggherren fullgör sina skyldigheter.

Kommunen är också fastighetsägare genom sina förvaltningar och de kommunala bolagen Tornberget och Haningebostäder och har alltså ansvar för att förvalta en rad kulturmiljöer.

Vid sidan av skydd och förvaltning arbetar kommunen med kulturarvs- och kulturmiljöfrågor inom ramen för kultur- och fritidsverksamheten. Här handläggs stöd till föreningar som arbetar med kulturmiljöfrågor, och evenemang och skolprogram i kulturmiljöer arrangeras.

Antikvariska konsulter och sakkunniga i kulturvården

För att kommunen ska kunna fatta välgrundade beslut i frågor som rör kulturmiljöer behövs ofta ett sakkunnigt utlåtande i form av exempelvis en antikvarisk utredning, en kulturhistorisk värdering eller förundersökning eller en konsekvensbeskrivning. Sådana sakkunniga är, beroende av ärendets behov, utbildade kulturgeografer, arkeologer, byggnadsantikvarier eller kulturarvsexperten. Deras uppgift är att göra utredningar och bedömningar av kulturhistoriskt värde samt ge rekommendationer utifrån sin expertis. Medverkan av en certifierad sakkunnig kan också krävas i bygglövsärenden, när sådana berör kulturhistoriskt värdefull bebyggelse.

Fastighetsägare

Fastighetsägare har ansvar för att tillse att kulturmiljön på den egna fastigheten inte skadas. Om det finns fornlämningar på fastigheten är de skyddade genom Kulturmiljölagen (1988:950). Allt arbete som innebär ingrepp på fornlämningen eller i fornlämningsområdet kräver tillstånd från Länsstyrelsen. Det innebär att det är förbjudet att utan Länsstyrelsens tillstånd rubba, ta bort, gräva ut, täcka över eller på annat sätt skada en fast fornlämning. Genom Kulturmiljölagen omfattas fornlämningar av ett generellt skydd. Det innebär att nyupptäckta fornlämningar skyddas automatiskt, utan att något myndighetsbeslut behöver fattas. Om en fornlämning påträffas under pågående markarbete, måste arbetet därför omedelbart avbrytas och Länsstyrelsen meddelas.

Du som är fastighetsägare är skyldig att underhålla dina byggnader, och underhållet ska ske med hänsyn till byggnadernas kulturhistoriska värden. En byggnads karaktär

Ekonomibyggnad på Arbottna, Muskö.
Foto: Anna Röst.

får inte ändras, och byggnader med särskilda kulturhistoriska värden får inte förvanskas. Om byggnaden ligger inom detaljplanelagt område kan den även ha särskilda skydds- eller varsamhetsbestämmelser knutna till sig (q- eller k-bestämmelser). Vänd dig gärna till Haninge kommuns kulturmiljögrupp om du är osäker på vad som gäller för just din fastighet, eller om du behöver råd om byggnadsvård eller fornminnesvård. Du når oss på kulturmiljo@haninge.se

Föreningar

I Haninge kommun finns flera hembygdsföreningar som verkar för att skydda, vårda och lyfta fram kulturmiljöer och kulturarv. De har en viktig roll i kulturmiljöarbetet och stor kunskap om den lokala historien.

4. Lagstiftning¹

Juridiskt bindande skydd för kulturmiljöer regleras genom Miljöbalken (MB), Kulturmiljölagen (KML) och Plan- och bygglagen (PBL), samt i de dokument som tas fram genom denna lagstiftning, exempelvis detaljplaner och områdesbestämmelser. Nedan beskrivs översiktligt den viktigaste lagstiftningen som berör kulturmiljövården. För utförlig information hänvisas till Boverkets PBL Kunskapsbanken Tema Kulturvården.²

Miljöbalken (MB)

Miljöbalken syftar till att främja en hållbar utveckling för att nuvarande och kommande generationer ska få en hälsosam och god miljö. Den innehåller bestämmelser om riksintressen, kulturresevat, biotopskydd och generella bestämmelser om miljöhänsyn (begreppet miljö innefattar även kulturmiljön). Kulturmiljön är ett av de allmänna intressen som ska beaktas i en god hushållning med mark- och vattenområden och den övriga fysiska miljön, inklusive bebyggd miljö och landskapsbild.

Miljöbalken kräver att en verksamhetsutövare skaffar sig kunskap och utför åtgärder som behövs för att förebygga, hindra eller motverka att det uppstår skada eller olägenhet för miljön. Även vid lokalisering av en verksamhet eller åtgärd ska hänsyn tas till kulturmiljön.

¹ Avsnittets källor utgörs av Boverkets Kunskapsbanken Kulturvården (varifrån stycken om t ex Förvanskningförbudet citeras) samt Länsstyrelsen i Stockholm.

² www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/Allmant-om-PBL/teman/kulturvarden/

Riksintressen

Miljöbalkens tredje och fjärde kapitel innehåller bestämmelser om riksintressen för kulturmiljövården.

Ett område som är av riksintresse kan vara ett litet bebyggelseområde eller ett stort landskapsutsnitt. Riksintresseområdena ska spegla landets historia och är av mycket varierad art. Riksantikvarieämbetet beslutar om vilka områden som är av riksintresse för kulturmiljövården. Sådana områden ska skyddas mot påtaglig skada. Det är varje enskild riksintressebeskrivning med värde-motivering som ligger till grund för bedömningar om vad som skulle kunna orsaka en påtaglig skada. Även åtgärder utanför ett riksintresseområde kan påverka riksintresset och den geografiska gränsdragningen ska därför inte behandlas som skarp. De utpekade riksintresseområdena ska hanteras i kommunens översiktsplan i dialog med Länsstyrelsen. Ett riksintresse kan i en planeringssituation bara vägas mot andra riksintressen, inte mot intressen som kommunen bedömer som viktiga i allmänhet.

Riksintresseområden för kulturmiljövården

Åtta av Stockholms läns 113 riksintresseområden för kulturmiljövården finns i Haninge:

- Jutholmen, Dalarö
- Dalarö skans
- Huvudskär
- Kymmendö
- Sandemar
- Sundby-Varnö, Ornö
- Utö
- Älvsnabben
- Österhaningebygden

Kulturresevat

Länsstyrelsen och kommunen kan besluta att ett särskilt värdefullt kulturlandskap ska skyddas som kulturresevat. I Haninge kommun finns världens första marina kulturresevat *Dalarö skeppsvraksområden* sedan 2013.

Vattnen kring Dalarö är ett av Sveriges mest fornlämningstäta när det gäller fartyglämningar. Trä bevaras bra i Östersjöns vatten och vraken är internationellt sett mycket välbevarade. Det är en mycket betydelsefull del av den svenska sjöfartshistorien som vilar på botten utanför Dalarö. I kulturresevatet ingår tre vrak, representativa för sin tid: Jutholmsvraket (RAÄ Dalarö 82, förlist under 1700-talets första hälft), Anna Maria (RAÄ Dalarö 85, förlist 1709) och Bodekull (Dalarö RAÄ 6161:026, tidigare benämnd Dalarövraket, förlist under 1600-talets andra hälft). Inom resevatets skötselområden är det inte tillåtet att dyka på skeppsvraken utan Haninge kommuns tillstånd, eller att ankra, fiska, dyka eller framföra undervattensfarkost, samt annan undervattensverksamhet såsom rör- och kabelläggning. Dykning på vraken får ske efter tillstånd, men endast tillsammans med en behörig dykguide.

Kulturmiljölagen (KML)

I Kulturmiljölagen finns bestämmelser om ortnamn, fornlämningar, byggnadsminnen och kyrkor (även handel med kulturföremål). Lagens syfte är att nuvarande och kommande generationer ska ha tillgång till en mångfald av kulturmiljöer. Länsstyrelsen tar beslut i frågor som rör kulturmiljölagen. Kulturmiljölagen är inte kopplad till Plan- och bygglagen och ett beslut som fattats av Länsstyrelsen gäller oavsett vad som reglerats genom andra lagar eller planer. Det är alltså viktigt att kontakta Länsstyrelsen tidigt i planering av åtgärder som berör fornlämningar, byggnadsminnen eller kyrkor tillkomna före 1940.

Ortnamn

I kulturmiljölagens 1 kap. 4 § finns bestämmelse om god ortnamnsred. I Haninge kommun finns en Namnberedning som föreslår namn på vägar, platsbildningar och kommunala byggnader, och en policy för namnsättning och adressnummervisning. Stadsbyggnadsnämnden fattar beslut i namnfrågor.

Fornlämningar och fornfynd

Fornlämningar och fornfynd behandlas i kulturmiljölagens andra kapitel. Fornlämningar och det omgivande fornlämningsområde som hör till fornlämningen (det område som krävs för att bevara fornlämningen och ge

Bartmankrus vid vrak intill Dalarö.
Foto: Mostohotos

den tillräckligt utrymme med hänsyn till dess art och betydelse) har ett starkt skydd i lagen. Det är förbjudet att utan tillstånd ”rubba, ta bort, gräva ut, täcka över eller genom bebyggelse, plantering eller på annat sätt ändra eller skada en fornlämning. Som fornlämning räknas ”lämningar efter människors verksamhet under forna tider, som tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna”. Det kan röra sig om exempelvis gravar, boplatser, samlingsplatser, ruiner och olika slags byggnadsverk, färdvägar, ristningar, fartyglämningar och annat som tillkommit före 1850.

Den som avser att uppföra en byggnad eller annan anläggning bör i god tid ta reda på om någon fornlämning finns inom området och ska i så fall snarast samråda med Länsstyrelsen. Om en fornlämning som tidigare varit okänd påträffas vid grävning eller annat arbete ska arbetet omedelbart avbrytas och Länsstyrelsen kontaktas.

När en fornlämning berörs av arbete som kan skada fornlämningen (exempelvis exploatering) beslutar Länsstyrelsen om vilka arkeologiska insatser som krävs.

Fornfynd är lösa föremål som saknar ägare och som kan antas vara äldre än från år 1850. Fornfynd som upphittas vid en fornlämning tillfaller automatiskt staten. Hittas det på en annan plats så tillfaller det upphittaren. Om föremålet helt eller delvis består av guld, silver eller brons, eller om fyndet består av två eller flera föremål som verkar höra ihop (s.k. depåfynd) är upphittaren skyldig att erbjuda staten att lösa in fyndet mot betalning.

Byggnadsminnen

I kulturmiljölagens tredje kapitel finns bestämmelser om byggnadsminnen. Länsstyrelsen utreder och beslutar om att byggnadsminnesförklara en byggnad eller en park, trädgård eller annan anläggning av synnerligen högt kulturhistoriskt värde. Länsstyrelsen kan på eget initiativ påbörja en utredning, men det är även möjligt för allmänheten att väcka fråga om byggnadsminnesförklaring genom att kontakta Länsstyrelsen. Byggnadsminnen får särskilda skyddsföreskrifter och inga ändringar eller ombyggnader får ske utan Länsstyrelsens tillstånd. Fastighetsägare kan ansöka hos Länsstyrelsen om bidrag för vård och underhåll av byggnadsminnen.

Ett förhållandevis mycket litet antal byggnader är byggnadsminnen. Det betyder inte att en byggnad som inte är byggnadsminne inte kan ha ett högt kulturhistoriskt värde. Många särskilt värdefulla byggnader skyddas genom skydds-föreskrifter i detaljplan (genom PBL) eller i

Fornlämningar i Haninge

I Haninge kommun finns 3662 registrerade fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar (2017-12-29). Bland dessa finns fyndplatser, boplatser, lämningar, gravar, runstenar, vrak på havets botten och mycket annat. De finns i Riksantikvarieämbetets söktjänst Fornsök: www.raa.se/fornsok Information om hur det går till när en fornlämning berörs av arbete finns på Länsstyrelsens webbplats.

Dalarö skans. Foto: Eva Simonson.

Byggnadsminnen i Haninge

I Haninge finns (2018) elva byggnadsminnen:

- Dalarö skans
- Berga slott
- Tullhuset på Dalarö
- Måsknucklocktorn
- Eva Bonniers sommarhus, Dalarö
- Dalarö Societetshus
- Klappbryggan i Fiskarhamnen, Dalarö
- Sundby gård, Ornö
- Utö kvarn
- Anders Franzéns sjöbod, Dalarö

områdesbestämmelser. Byggnader utanför detaljplan kan ha motsvarande höga värden som behöver uppmärksammas vid lovärenden.

Särskilt värdefulla byggnader har alltid, oavsett detaljplan, ett skydd i lagstiftningen genom det s k *Förvanskningförbudet* i Plan- och bygglagen (PBL 8 kap. 13 §).

Kyrkor

I Kulturmiljölagens fjärde kapitel finns bestämmelser om kyrkor som tillhör Svenska kyrkan. Alla kyrkobyggnader, kyrkotomter och begravningsplatser som är uppförda eller anlagda före 1940 är skyddade. Även yngre kyrkor kan skyddas genom beslut av Riksantikvarieämbetet. Skyddade kyrkor får inte rivas, flyttas eller väsentligt ändras utan tillstånd från Länsstyrelsen. Alla ingrepp som berör kyrkans exteriör och interiör, fasta inredning och färgsättning är tillståndspliktiga. Även kyrkliga inventarier är skyddade genom en rad bestämmelser.

Plan- och bygglagen (PBL)

Precis som i Miljöbalken framgår det i Plan- och bygglagen (andra kapitlet) att kulturvärden och kulturmiljön är allmänna intressen. I lagen anges bland annat att man ska ta hänsyn till stads- och landskapsbilden och platsens natur- och kulturvärden (PBL 2 kap. 6 §). Ett bebyggelseområdets särskilda historiska, kulturhistoriska miljömässiga och konstnärliga värden ska skyddas. Befintliga karaktärsdrag ska respekteras och tas tillvara.

Plan- och bygglagen syftar till att främja goda sociala levnadsförhållanden och en god långsiktigt hållbar livsmiljö för såväl människorna i dagens samhälle som för kommande generationer. Lagen har en bred helhetssyn på kulturmiljön som kan utgöras av små objekt och stora landskapsutsnitt. I förarbetena till lagen betonas det lokala perspektivet, och vikten av att värna "alldagliga" miljöer och kvaliteterna i vardagslandskapet. Det anges också att ett tillräckligt skäl för att värna en miljö kan vara att den är "allmänt uppskattad". Vid beslut enligt plan- och bygglagen ska även bestämmelserna i Miljöbalkens tredje och fjärde kapitel (hushållningsbestämmelserna) tillämpas.

I PBL 8 kap. 13 §, det s k *Förvanskningförbudet* bestäms att byggnader, bebyggelseområden och allmänna platser som är särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt inte får förvanskas. Förvanskningförbudet gäller vid alla ändringar, interiört och exteriört, och oavsett om ändringen är bygglovs- eller anmälningspliktig. Rivning av byggnad är dock inte att ses som förvanskning eftersom byggnaden försvinner. Förvanskningförbudet är dock inte ett förbud mot förändring, utan skyddar enbart de egenskaper som utgör det särskilda värdet. Vid prövning bör det klarläggas om en föreslagen åtgärd förändrar byggnadens karaktärsdrag eller skadar någon av de egenskaper som ligger till grund för byggnadens eller området kulturvärden.

Österhaninge kyrka.
Foto: Anna Röst.

Kyrkor (Svenska kyrkan) i Haninge

- Västerhaninge kyrka (1200-tal)
- Österhaninge kyrka (1320-tal)
- Muskö kyrka (1630)
- Dalarö kyrka (1652)
- Utö kyrka (1850)
- Ornö kyrka (1886)
- Vendelsö kyrka (1967)
- Jordbro kyrka (1971)
- Tungelsta kyrka (1973)
- S:t Eskils kyrka (1994)

Översiktsplanering

I plan- och bygglagens tredje kapitel finns bestämmelser som rör översiktsplanering. I översiktsplanen ska kommunen redovisa hur man avser att tillgodose kravet på att skydda områden som på grund av sina kulturvärden har betydelse från allmän synpunkt. Översiktsplanens konsekvenser för kulturmiljön ska framgå.

Detaljplanering, skydds- och varsamhetsbestämmelser och rivningsförbud

Genom bestämmelser i detaljplan har kommunen stora möjligheter att skydda ett områdes kulturvärden. Ett flertal olika planbestämmelser kan komma ifråga. Genom hänsynsbestämmelser - begränsning av byggrätter och bestämmelser om placering och utformning av bebyggelse kan det säkerställas att hänsyn tas till befintliga värden vid ny bebyggelse.

Den befintliga bebyggelsens värden kan tillvaratas genom skydds- och varsamhetsbestämmelser. Särskilt värdefulla byggnader enligt 8 kap. 13 § kan ges skyddsbestämmelser (q-bestämmelser) som bestämmer att delar eller egenskaper hos en byggnad inte får tas bort, ändras, eller ska underhållas på ett visst sätt.

Ändring av byggnader och bebyggelseområden ska alltid göras varsamt så att kulturvärden tas tillvara. Genom varsamhetsbestämmelser (k-bestämmelser) kan kommunen precisera vad varsamhetskravet innebär inom ett detaljplanerat område. Varsamhetsbestämmelserna beskriver vilka egenskaper en byggnad ska ha, och kan omfatta både exteriör och interiör.

Särskilt värdefulla byggnader och sådana som utgör en väsentlig del av ett särskilt värdefullt bebyggelseområde kan också beläggas med rivningsförbud. Även om rivningsförbud inte är bestämt i detaljplan kan kommunen avslå begäran om rivningslov om byggnaden har tillräckliga kulturhistoriska eller miljömässiga värden.

Områdesbestämmelser

Kommunen har möjlighet att värna områden utanför detaljplanlagt område genom områdesbestämmelser. De kan innebära en utökad lovplikt, t ex krav på rivningslov och viss reglering av bebyggelsens egenskaper (PBL 4 kap. 42 §).

Bygglov och rivningslov

Bygglovsplikten ger en möjlighet att i förväg föra en dialog mellan fastighetsägare och kommun om hur olika åtgärder kan utföras utan att skada bebyggelsens kulturvärden. Bygglovet innebär en prövning av huruvida en åtgärd

uppfyller lagkrav eller inte, och för att lov ska kunna ges är en förutsättning att byggnadens och platsens kulturvärden tas tillvara. För att medge ett bygglov inom detaljplanlagt område skall bland annat följande tillgodoses:

- Kravet om en god form- färg- och materialverkan enligt 8 kap 1§ 2 PBL
- Varsamhetskravet enligt 8 kap. 17 § PBL.
- Förbudet mot att förvanska en byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt enligt 8 kap. 13 § PBL.
- Kravet på hänsyn till stads- och landskapsbilden och platsens natur- och kulturvärden enligt 2 kap. 6 § första stycket 1 PBL.
- Kravet om att bebyggelseområdets särskilda värden ska skyddas enligt 2 kap. 6 § tredje stycket PBL.

Vid bygglov utanför detaljplanlagt område ska utöver ovanstående bygglovet även prövas mot bland annat hushållningsbestämmelserna i Miljöbalkens 3 och 4 kapitel och de bestämmelser om skydd av områdets kulturvärden som finns där. Anledningen till detta är att när en detaljplan upprättas görs en avvägning mellan olika allmänna och enskilda intressen. Vid bygglov utanför detaljplan, har en sådan avvägning inte skett och den måste därför göras i anslutning till det enskilda bygglovet.

Inom detaljplanlagt område krävs rivningslov för att riva hela eller delar av byggnader (undantaget byggnader som får uppföras utan bygglov, t ex friggebodar). Kommunen får avslå ansökan om rivningslov med hänvisning till kulturhistoriskt värde, även om byggnaden inte är belagd med rivningslov i detaljplan. Utanför detaljplanlagt område krävs inte rivningslov, däremot en rivningsanmälan.

Den 2 juli 2014 infördes bygglovsbefrielse för vissa åtgärder på en- och tvåbostadshus. Bygglovsbefrielsen gäller dock inte om byggnaden eller bebyggelseområdet är särskilt värdefullt enligt 8 kap. 13 §.

Krav på byggnadsverk och tomter

I plan- och bygglagen finns bestämmelser som reglerar ändring och flyttning av byggnader, hänsyn till omgivningen, varsamhetskrav, förvanskningförbud och underhållskrav.

Ändringar av en byggnad ska alltid utföras varsamt så att man tar hänsyn till dess karaktärsdrag och tar tillvara dess tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och

konstnärliga värden. Är det en särskilt värdefull byggnad så får den inte förvanskas. Motsvarande gäller för bygglovspliktiga anläggningar (PBL 8 kap. 13, 17, 18 §).

Byggnadsverk ska hållas i ett vårdat skick. När ett byggnadsverk uppförs, så ska det uppfylla ett antal väsentliga tekniska egenskapskrav. Befintliga byggnadsverk ska underhållas så att dessa egenskaper i huvudsak bevaras. Underhållet ska anpassas till omgivningens karaktär och byggnadsverkets värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt. Underhållskravet gäller för byggnadsverk, det vill säga såväl byggnader som andra anläggningar (PBL 8 kap. 14 §). Underhållskravet gäller såväl in- som utvändigt.

5. Kulturmiljöinventeringarna 2016-2019

Syftet med kulturmiljöinventeringarna är att skapa förutsättningar för Haninge kommun att skydda och ta vara på den resurs som särskilt värdefulla kulturmiljöer utgör. De ger kommunens handläggare och beslutsfattare både en helhetsbild av kommunens kulturhistoria och kunskap om de olika kommundelarnas karaktär samt om vilka kulturmiljöer som är särskilt värdefulla.

Både den fysiska miljön och bedömningen av vad som utgör en värdefull kulturmiljö förändras över tid. Kulturmiljöinventeringarna kan därför inte ses som ett komplett avslutat dokument utan utgör ett levande dokument som behöver kompletteras och uppdateras fram till efter uppkomna behov i fysisk planering och efter förändringar i den fysiska miljön.

Målgrupper och kanaler

Huvudsaklig målgrupp är den kommunala organisationen, men även fastighetsägare och intresserad allmänhet kan ta del av kulturmiljöinventeringarna. Det publiceras i kommunens GIS (digitala kartsystem) och på haninge.se och fungerar där som underlag för strategisk planering och fysisk planering i form av detaljplaneläggning och bygglovshandläggning.

Tidigare kulturmiljöinventeringar i Haninge kommun

Haninge kommun har tre tidigare förslag till kulturmiljöprogram, med inventeringar av värdefulla kulturmiljöer: Ett som behandlar fastlandet (1980)¹, ett som behandlar

¹ Bratt, Peter & Källman, Rolf (Länsstyrelsen 1980), Förslag till Kulturmiljöprogram för Haninge kommun, fastlandet.

Häradsekonomska kartan från 1901-1906.

skärgården (1983)² och en uppdatering/komplettering av fastlandsdelen (2004)³. De två äldsta är i hög grad baserade på en rad äldre bebyggelseinventeringar som utfördes under 1960- och 70-talet⁴. I början av 2000-talet återinventerades de fastlandsmiljöer som upptagits 1980. Texterna kompletterades och nya fotografier av miljöerna togs.

De tre tidigare förslagen till kulturmiljöprogram är, genom sin grund i 1960- och 70-talets inventeringar, idag i stora delar föråldrade. Stora förändringar har skett i den fysiska miljön. Synen på vad som utgör en särskilt värdefull kulturmiljö har förändrats och inventerings- och analysmetodik har utvecklats. Idag definieras kulturhistoriskt värde i hög grad av en kulturmiljös avläsbarhet – dess möjlighet att förmedla kunskap och förståelse om människors liv och verk i alla tider inklusive samtiden. Som en följd av detta kan idag även goda exempel på senare tiders bebyggelse i tätorter vara särskilt värdefulla kulturmiljöer.

Hela kommunen – det lokala perspektivet: prioriteringar och urval fr o m 2016

Kulturmiljöinventeringarna som utförs 2016-2019 är kommunövergripande. De utgår ifrån en sakkunnigt framtagen överskådlig helhetsbild av kommunens kulturhistoria, *Haninge - kulturhistorisk översikt*, och de teman som varit tongivande för landskapets och bebyggelsens utveckling (exempelvis flottans närvaro, tvätterinäringen, sommarnöjen i skärgården, stationssamhällets framväxt o s v)⁵. De olika kommundelarna har historiskt haft vitt skilda förutsättningar och har därmed olika karaktär. Därför har separata kulturhistoriska områdesbeskrivningar upprättats för flera av kommundelarna.

Utifrån helhetsbilden och områdesbeskrivningarna har de kulturmiljöer som är särskilt värdefulla identifierats. Bedömningarna av kulturhistoriskt värde är alltså tydligt förankrade i det lokala perspektivet. De värdefulla kulturmiljöer som identifierats berättar den lokala historien i Haninges olika delar. Flera av dem är även särskilt värdefulla på regional och nationell nivå.

² Bratt, Peter & Källman, Rolf (Länsstyrelsen 1983), Kulturmiljöprogram för Haninge kommun, skärgården
³ Lundquist, Bengt & Prenzlau-Enander, Gabrielle (Haninge kommun 2004), Kulturhistoriska miljöer.

⁴ En förteckning över äldre bebyggelseinventeringar finns i rapport av Lars Lagerås: "Sammanställning över beskrivningar av kulturmiljöer i Haninge kommun och organisationer med kunskap om miljöerna (2014). Ett flertal av de förtecknade inventeringarna finns på biblioteket i Handen.

⁵ Stiftelsen Kulturmiljövård och Haninge kommun (2017) Haninge – kulturhistorisk översikt.

Med utgångspunkt i de tidigare förslagen till kulturmiljöprogram och en förändrad syn på kulturhistoriskt värde har arbetet med kulturmiljöinventeringarna prioriterat nyinventeringar av kommunens tätorter. Tätorterna har genomgått stora förändringar på senare år och har i liten utsträckning tidigare inventerats. Vidare nyinventeras även Muskö, Ornö och Utö i sin helhet. Det övriga fastlandet återinventeras med utgångspunkt i fastlandsinventeringen från 2004. Några nyligen utförda övergripande områdesinventeringar som producerats inom ramen för planprocesser har hög kvalitet och infogas i sin helhet i kulturmiljöprogrammets kunskapsunderlag (Norrby, Kolbotten samt Arbottna⁶).

De kommunövergripande kulturmiljöinventeringar som utförs under 2016-2019 redovisar alltså de kulturmiljöer som är särskilt värdefulla för kulturmiljövården i Haninge kommun, i ett övergripande urval. En total och detaljerad bebyggelseinventering har inte varit möjlig inom ramen för projektiden och kunskapsunderlaget utgör alltså inte en fullständig redogörelse för kommunens samtliga kulturhistoriska värden i den fysiska miljön. Inom arbetet har behov av fördjupade analyser av vissa områden noterats och fördjupade analyser kan också behövas då en miljö blir föremål för förändring. Vid förändringar i den fysiska miljön kan också miljöer med lägre kulturhistoriskt värde behöva prioriteras – om de utgör en sällsynt företeelse och det kan antas att det kulturhistoriska värdet kommer att skrivas upp vid en framtida revidering av särskilt värdefulla miljöer.

Kulturmiljöinventeringarna 2016-2018: kompetens, metodik och värdering

Nyinventeringarna 2016-2018 har utförts av upphandlade konsulter (bebyggelseantikvarier, arkeologer och kulturgeografer) från Stiftelsen Kulturmiljövård och WSP i samråd med Haninge kommun. Återinventeringar av fastlandsmiljöer på landsbygden som identifierats som särskilt värdefulla 1980 och 2004 har utförts av kommunens byggnadsantikvarie/kulturmiljöansvarig (Stadsbyggnadsförvaltningen) och kommunantikvarie/arkeolog (Kultur- och fritidsförvaltningen).

I arbetet med kulturhistorisk inventering och identifiering av särskilt värdefull kulturmiljö har vedertagen metodik

⁶ Erlingsson, Eva-Lotta & Bruto, Sofia (Stockholms Byggnadsantikvarier 2017), Kulturmiljöinventering Norrby, södra etappen i Haninge kommun. Erlingsson, Eva-Lotta & Bruto, Sofia (Stockholms Byggnadsantikvarier 2016), Kulturmiljöinventering Kolbottem, Dalarö i Haninge kommun. Jägerholm, Annika & Fowelin, Johan (2015), Kulturhistorisk utredning, Arbottna herrgård på Muskö.

baserad på Axel Unnerbäck's Kulturhistorisk värdering av bebyggelse och Riksantikvarieämbetets Plattform för kulturhistorisk värdering och urval använts.

Inledningsvis inventeras och beskrivs respektive miljö utifrån kulturhistorisk bakgrund och fysiska och immateriella egenskaper, vilket avgör och avgränsar dess sammanhang och karaktär. Därefter vidtar en analys som värderar och graderar avläsbarheten - hur väl och i vilken grad den kulturhistoriska bakgrunden återspeglas eller uttrycks i platsens eller byggnadens innehåll och egenskaper. Detta utifrån möjligheten till kunskap och förståelse, helhet och kulturhistorisk relevans. Här avgörs och förklaras vad som konstituerar det kulturhistoriska värdet.

I samråd mellan kommunen och Stiftelsen Kulturmiljövård har beslut tagits att inte klassificera bebyggelse utöver identifieringen som särskilt värdefull kulturmiljö. Varje plats bedöms utifrån sina platsspecifika egenskaper och sammanhang. De egenskaper som utgör det särskilda värdet motiveras i varje enskilt fall. En byggnad eller miljö måste inte vara monumental eller ha ett stort historiskt värde för att identifieras som särskilt värdefull. Värdet kan ligga i att miljön representerar en särskild tidsepok eller något karakteristiskt från en social miljö – att den tydliggör tidigare samhällsförhållanden. En byggnad som ensam inte är särskilt värdefull kan bli det genom samhörigheten i ett bebyggelseområde⁷.

Kunskapsunderlagets struktur och innehåll

Kunskapsunderlaget har tre nivåer: 1) en övergripande beskrivning av hela Haninges historia och kulturhistoriska karaktär, 2) områdesvisa beskrivningar av de olika kommundelarnas kulturmiljökaraktär och 3) beskrivningar av identifierade särskilt värdefulla kulturmiljöer. Områdesbeskrivningar och särskilt värdefulla kulturmiljöer publiceras för användarvänlighetens skull tillsammans, områdesvis.

Den övergripande beskrivningen: *Haninge – Kulturhistorisk översikt* har funktionen att fungera som ramverk för områdesbeskrivningarna och ge en övergripande förståelse för kommunens varierade landskap och kulturmiljöer. Detta ramverk ger också en övergripande förståelse för på vilka grunder olika slags kulturmiljöer i Haninge tillskrivs särskilt stort kulturhistoriskt värde.

Haninge är en stor kommun. De olika kommundelarna har olika karaktär idag och har historiskt utvecklats efter

olika förutsättningar. *Områdesbeskrivningarnas* funktion är att ringa in respektive områdes historik och kulturhistoriska karaktär för att skapa förståelse för de särskilt värdefulla miljöer som identifierats inom området. Dessutom bidrar områdesbeskrivningarna till förståelsen för vilka åtgärder som följer PBL 2 kap. 6 §, d v s att ny bebyggelse ska utformas efter en plats förutsättningar och en god helhetsverkan, samt att bebyggelseområdens särskilda historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden skyddas. I respektive områdesbeskrivning finns en historik över området och ett avsnitt betitlat "Att främja kulturmiljön i ...". Här anges lämpliga förhållningssätt för att bevara områdets viktigaste karaktärdrag och kulturhistoriska värden.

De identifierade *särskilt värdefulla kulturmiljöerna* beskrivs var och en i text och bild. De som ingår i ett nyinventerat område finns tillsammans med respektive områdesbeskrivning. Här finns redovisat för varje miljö: historik, karakterisering och motiv för bevarande / kulturhistorisk bedömning, redovisning av gällande skydd och planer samt tillämpliga förhållningssätt för att skydda de egenskaper som utgör det kulturhistoriska värdet.

6. Kulturmiljöfrågor i Haninge kommun

Som beskrivits i avsnitt 3 har den kommunala organisationen ett stort ansvar för kulturmiljön. Genom översiktsplanering skapas riktlinjer och genom detaljplanering, områdesbestämmelser och bygglovshandläggning skapas juridiskt bindande reglering av mark och byggnader. Kommunen är också fastighetsägare med ansvar för att förvalta en rad kulturmiljöer, och arbetar med kulturarvs- och kulturmiljöfrågor inom kultur- och fritidsverksamheten. Kulturmiljöinventeringarna är ett viktigt verktyg i kulturmiljöarbetet.

Roller inom den kommunala organisationen.

Arbetet med kulturmiljöfrågor i Haninge kommun pågår direkt eller indirekt inom flera förvaltningar och bolag. Inom Stadsbyggnadsförvaltningen hanteras många bevarandefrågor, genom plan- och bygglovsreglering av detaljplanering och bygglov. Det är Stadsbyggnadsnämndens roll att pröva om regelverkets krav vid detaljplanering är uppfyllda.

Kultur och fritidsförvaltningen arbetar med kulturarvs- och kulturmiljöverksamhet riktad till allmänheten och samverkar med kommunens hembygdsföreningar. De

I korthet: Kulturmiljöinventeringarna 2016-2019

- Ger en övergripande kunskap om Haninges kulturhistoria
- Ringar in de olika kommundelarnas kulturmiljökaraktär och identifierar särskilt värdefulla kulturmiljöer i hela kommunen, samt rekommenderar förhållningssätt.
- Är ett levande kunskapsunderlag som kan kompletteras.

Kulturmiljögruppen

Kulturmiljögruppen finns som sakkunnigt stöd i kulturmiljöfrågor till den kommunala organisationen och till allmänheten. I gruppen ingår kommunantikvarien, kulturmiljöansvarig bygglovshandläggare och en planarkitekt. Kulturmiljögruppen nås på kulturmiljo@haninge.se.

arbetar också med kunskapsuppbyggnad, har en sakkunnig roll i kulturmiljöfrågor.

Kommunstyrelseförvaltningens utarbetar översiktsplaner, fördjupande översiktsplaner och utvecklingsprogram. Förvaltningen har också en viktig roll genom förvaltning, förvärv och försäljning av kommunens fastighetsinnehav.

De kommunala bolagen Tornberget och Haningebostäder förvaltar kommunens byggnader för verksamhet respektive bostäder. De ansvarar för att de värdefulla kulturmiljöer som ingår i kommunens innehav vårdas så att de kulturhistoriska värdena inte minskar. Tornberget äger och förvaltar Årsta slott, en riksintressant kulturmiljö.

Handläggning av särskilt värdefulla kulturmiljöer

Vad betyder "särskilt värdefull"?

I kulturmiljöinventeringarna är ett antal byggnader, bebyggelseområden, allmänna platser och större landskapsutsnitt identifierade som särskilt värdefulla för Haninge. I lagstiftningen har begreppet "särskilt värdefull" framför allt betydelse för PBL 8 kap 13 §, det s k förvanskningsförbudet som rör byggnader, bebyggelseområden och allmänna platser (som beskrevs i avsnitt 4). Kulturmiljöinventeringarnas definition är alltså något bredare än lagstiftningen eftersom dess syfte är anpassat till Haninge kommuns behov och landskapsbild, och eftersom det är till för att både främja kulturmiljövärden

⁷ PBL Kunskapsbanken – en handbok om plan- och bygglagen, avsnitt Förvanskningsförbudet.

och på ett övergripande plan visa vilka miljöer som kan omfattas av förvanskingsförbudet.

Nedanstående definition av hur begreppet ”särskilt värdefull” ska tolkas i relation till PBL 8 kap. 13 § är hämtat ur Boverkets PBL Kunskapsbanken, Tema Kulturvärden (2018-01-18):

”För att en byggnad ska betraktas som särskilt värdefull krävs det att byggnadens värde är så stort att dess bevarande kan sägas utgöra ett verkligt allmänt intresse. Detta gäller inte bara enskilda byggnader av monumental karaktär eller stort historiskt värde, utan också byggnader och bebyggelsemiljöer som representerar olika tidsepoker eller något karaktäristiskt från skilda sociala miljöer. Bestämmelsen gäller också enskilda byggnader som i sig kanske inte är så värdefulla men som blir det genom samhörigheten i en grupp, ett kvarter, en fasadräcka eller liknande. (Proposition 1985/86:1 sid 510.)

En byggnad eller bebyggelsemiljö kan vara särskilt värdefull om den tydliggör tidigare samhällsförhållanden. Exempel på detta är:

- Byggnader som representerar en tidigare vanlig byggnadskategori eller konstruktion som nu har blivit sällsynt.
- Byggnader som belyser tidigare bostadsförhållanden, sociala och ekonomiska villkor, arbetsförhållanden och olika gruppers livsvillkor. Bostadsförhållanden kan även belysas av de ekonomibyggnader som tidigare tillhörde en bostad. Med grupper kan avses till exempel kön, ålder, yrke eller minoritetsgrupper.
- Byggnader som belyser tidigare stadsbyggnadsideal och arkitektoniska ideal samt värderingar och tankemönster. Exempel på byggnader som belyser tidigare värderingar kan vara olika typer av institutionsbyggnader som ofta präglas av sin tids människosyn.
- Byggnader som har representerat för lokalsamhället viktiga funktioner eller verksamheter. Det kan vara olika samhällsfunktioner som skolan eller järnvägsstationen eller andra verksamheter som fyllt en central roll för lokalsamhället som till exempel smedjan, butiken, biografen, badhuset eller den dominerande arbetsplatsen.

I formuleringen tidigare samhällsförhållanden ligger att det handlar om förfluten tid. Att en verksamhet fortfarande är i drift hindrar dock inte att den kan belysa tidigare förhållanden.

En byggnad eller bebyggelsemiljö kan även vara särskilt

Årsta slott. Foto: Anna Röst.

värdefull om den tydliggör samhällsutvecklingen. Exempel på detta är:

- Byggnader som till exempel illustrerar folkrörelsernas framväxt, massbilismens genombrott, immigration och emigration.
- Byggnader som har tjänat som förebilder eller på annat sätt varit uppmärksammade i sin samtid. Det kan vara byggnader som har erhållit priser eller framhållits som goda exempel i fackpress.
- Byggnader som präglas av en stark arkitektonisk idé.

En byggnad kan också vara särskilt värdefull om den i sig utgör en källa till kunskap om äldre material och teknik.

En byggnad eller bebyggelsemiljö kan vara särskilt värdefull från konstnärlig synpunkt om den uppvisar särskilda estetiska kvaliteter eller har en hög ambitionsnivå med avseende på arkitektonisk gestaltning eller i utförande och materialval eller i konstnärlig gestaltning och utsmyckning.

En byggnad eller bebyggelsemiljö kan även vara särskilt värdefull om den värderas högt i ett lokalt sammanhang. Exempel på detta kan vara byggnader som har haft stor betydelse i ortens sociala liv eller för ortens identitet eller i lokala traditioner.

De flesta byggnader kan på ett eller annat sätt anses uppfylla något av de angivna kriterierna, men i begreppet ”särskilt värdefull” ligger att byggnaden särskilt väl ska belysa ett visst förhållande eller i sitt sammanhang ha få motsvarigheter som kan belysa samma förhållande. Få motsvarigheter ska förstås i relation till hela byggnadsbeståndet och behöver bedömas från såväl ett nationellt som regionalt och lokalt perspektiv. Även om en byggnadstyp kan vara vanlig i en region så kan det finnas få motsvarigheter i ett nationellt perspektiv. En i och för sig vanligt förekommande byggnadstyp kan i sitt sammanhang ha få motsvarigheter som kan förmedla samma berättelse. En väsentlig aspekt på kulturhistoriskt värde är i vilken mån en byggnad är ägnad att förmedla kunskap om ett visst förhållande.

Bebyggelsens ålder utgör i sig inget argument för att en byggnad ska anses vara särskilt värdefull. Byggnader tillkomna före 1920-talets bebyggelseexpansion utgör dock idag en mycket begränsad del av dagens byggnadsbestånd, färre än vad som har byggts under 2000-talet. Av dessa har många genomgått genomgripande förändringar. Sannolikheten för att en till sin karaktär någorlunda

välbevarad byggnad tillkommen före 1920-talets bebyggelseexpansion uppfyller något av de ovan angivna kriterierna för en särskilt värdefull byggnad är därför mycket hög. Sådana byggnader bör därför betraktas som särskilt värdefulla om man inte kan motivera varför de inte ska anses vara det.”

Vilka konsekvenser har ”särskilt värdefull” i handläggning? Kulturmiljöinventeringarens rekommenderade förhållningssätt är inte en juridiskt bindande handling. Att en kulturmiljö har identifierats som särskilt värdefull för Haninge är en sakkunnig upplysning om att kulturvärdena (i linje med i PBL 2 kap 6 §) behöver beaktas med extra uppmärksamhet, och att byggnader, bebyggelseområden och allmänna platser inom det identifierade området bedöms omfattas av förvanskingsförbudet i PBL 8 kap 13 §. Det är en upplysning som kommunen, vid sidan av övrig lagstiftning som rör kulturmiljön, ska förhålla sig till i handläggning.

Att en kulturmiljö identifierats som särskilt värdefull i innebär alltså inte alltid ett förbud mot förändring, eller ens rivning av byggnader. Om en förändring föreslås, kan kommunen med utgångspunkt i kulturmiljöinventeringen bedöma om förändringen berör de egenskaper som utgör miljöns särskilda värde, om en fördjupad utredning behövs för att precisera de egenskaper som utgör värdet, hur värdet kan påverkas och vilken tyngd värdet har i relation till andra allmänna och enskilda intressen.

Kulturmiljöinventeringen utgör en grund för att de särskilt värdefulla kulturmiljöerna som identifierats ska handläggas med det kulturhistoriska värdet som ett tungt vägande allmänt intresse. Huruvida en miljö omfattas av PBL 8 kap. 13 § fastläs i lagens mening då beslut tas om bygglov eller skyddsbestämmelse i detaljplan eller områdesbestämmelse. Kulturmiljöers kvaliteter, oavsett om de bedöms vara ”särskilt värdefulla”, har alltid skydd genom hänsynsbestämmelsen PBL 2 kap. 6 §, underhållskravet PBL 8 kap. 14 § och varsamhetskravet PBL 8 kap. 17 §.

Kompletterande kunskapsunderlag för kulturmiljöärenden Nyckeln till en god planering och handläggning är att på ett tidigt stadium ha kunskap om förutsättningarna. Kulturmiljöprogrammets kunskapsunderlag ger en grundläggande kunskap om och värdering av Haninges kulturhistoriska värden, men fördjupade underlag kan behövas.

I samhällsplaneringsprocesser är det lämpligt att ta fram en *kulturmiljöutredning*. En sådan inbegriper ofta en hel

bebyggelsemiljö eller ett kulturlandskap. Den beskriver miljöns historia och utveckling, nyttjande över tid och dess avläsbarhet – dvs vilka karaktärsdrag som är viktiga för förståelsen och som finns kvar idag. Den kan också innehålla en känslighets- och tålighetsanalys, beroende på behov.

I bygglovsärenden är en *antikvarisk förundersökning* ett bra redskap. En sådan utförs av en bebyggelseantikvarie, som i detalj utreder en byggnads kulturhistoriska värden och pekar ut de egenskaper hos byggnaden som utgör värdet. Ju tidigare i processen en sådan görs, desto bättre. Börjar man med att kartlägga de kulturhistoriska värdena kan kunskapen användas i projektering och framtagande av bygglovshandlingar, och handläggaren behöver inte be om en komplettering.

När det finns ett förslag till förändring av en särskilt värdefull kulturmiljö kan en *konsekvensbeskrivning* göras. En bebyggelseantikvarie utreder och bedömer då om värdena påverkas i så hög grad av förändringen att det rör sig om en förvanskning (enligt PBL 8 kap. 13 §).

När det finns en konkret fråga som behöver ett svar genom en kortare bedömning kan ett *antikvariskt yttrande* efterfrågas. Det kan röra sig om huruvida en byggnad bör bevaras, om en förändring är ovarsam eller om ytterligare utredning av kulturvärden behövs. Sådana yttranden kan i de flesta fall ges av kommunens sakkunniga kulturmiljögrupp.

I vissa projekt kan *antikvarisk medverkan* krävas. En certifierad sakkunnig kontrollant (kulturvärden) säkerställer då att lagar följs, att relevanta utredningar görs, och att byggherren uppmärksammar de kulturhistoriskt värdefulla egenskaperna i en byggnad.

Handläggning och beslut i kulturmiljöfrågor

- Kulturmiljöinventeringarna utgör en sakkunnig identifiering och bedömning av de kulturmiljöer som är särskilt värdefulla för Haninge.
- Om en särskilt värdefull kulturmiljö berörs av förändring behövs ofta en fördjupad analys av de kulturhistoriska värdena, och alltid en avvägning mellan olika allmänna och enskilda intressen innan ett förslag till beslut tas fram.
- Stadsbyggnadsnämnden bedömer genom beslut om avvägningar är korrekta och lagkrav möts.
- Stadsbyggnadsnämndens beslut kan överklagas till Mark- och miljödomstolen. Högsta instans är Mark- och miljööverdomstolen.

1950-talsbebyggelse i Handen.
Foto: Tomas Södergran.

Kontakt

Har du frågor som berör kulturmiljöer i Haninge? Välkommen att kontakta Kulturmiljögruppen i Haninge kommun. Gruppen består av kommunantikvarien, kulturmiljöansvarig bygglovshandläggare, stadsarkitekten och en planarkitekt. Du når oss på kulturmiljo@haninge.se

